

Źródło / Source: Marek Mariusz Tytko, *Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne*, [w:] *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*, pod red. Franciszka Adamskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 263-268.

Marek Mariusz Tytko (UJ, Kraków)

Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne

„Wszelka pedagogika musi opierać się na charakterologii”
Stefan Szuman¹

Stefan Szuman (1889-1972), lekarz-chirurg, malarz, poeta, psycholog, pedagog, estetyk, teoretyk kultury, jest postacią wielobarwną, nie dającą się łatwo zaklasyfikować jednoznacznie w ramach nurtów myśli XX w. Bogata osobowość krakowskiego profesora zaważyła na wielowątkowości jego pracy naukowej, społecznej i artystycznej. Najbardziej może znana pozycja w dorobku naukowym uczonego jest książka pt. *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, której cztery wydania zostały wyczerpane, co świadczy o popularności jego opracowań naukowych. Dorobek uczonego nie został dotychczas opracowany w formie monografii naukowej, co świadczyć może o skali trudności w uchwyceniu wielowątkowej spuścizny twórczej. Wiele zagadnień domaga się opracowania - takie obszary badawcze w twórczości naukowej S. Szumana, jak np. wychowanie przez sztukę, aksjologia, antropologia, czyli filozofia człowieka, teoria kultury.

Jednym z zasadniczych wątków w myśli naukowej Stefana Szumana jest bez wątpienia pedagogika oparta na wartościach, dodać należy – na wartościach najwyższych. Ta pedagogika aksjologiczna, pedagogika wartości, jest osadzona w pedagogice kultury. Humanistyczny nurt myśli psychologicznej i pedagogicznej Stefana Szumana wpisuje się głęboko w kontekst kultury zachodnioeuropejskiej, szerzej – kultury śródziemnomorskiej.

Stefan Szuman z pewnością nie był takim personalistą jak Emmanuel Mounier, Jacques Maritain, czy Gabriel Marcel. Świadczyć mogą o tym jego teksty oraz postawa światopoglądowa. Szuman był jako dziecko ochrzczony i wychowany w rodzinie rzymskokatolickiej w Toruniu, lecz w życiu dorosłym, wedle świadectwa² jego jedynej córki – Grażyny Czyżewicz, Szuman nie praktykował swojej wiary (zewnętrznie). Nie uczęszczał do kościoła na mszę, szczególnie w latach powojennych, lecz pogrzeb miał katolicki. Pochowany został w Wilanowie.

Szuman był postacią, która na trwałe wpisała się w krajobraz polskiej kultury, lecz tak naprawdę zasługuje na baczniejszą uwagę nie tylko ze względu na to, co się ukazało za życia profesora.

Charakterologia

Sygnalizuję tu wątki personalistyczne w pedagogicznym dorobku S. Szumana, problemy dotąd nie opracowane. Trzeba więc przynajmniej sformułować zasadnicze tezy, co uczyniono poniżej.

Czy Stefan Szuman był personalistą? Lecz co to znaczy: być personalistą? Jeśli nim był, to dlaczego? Jak w pedagogice Szumana sytuuje się osoba? Te i inne liczne pytania

¹ Szuman Stefan, *Natura, osobowość i charakter człowieka*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1995, s. 23.

² List Grażyny Czyżewicz do autora niniejszego artykułu z sierpnia 1997 r. (w zbiorach autora artykułu).

przychodzą na myśl, gdy czyta się dzieło życia profesora *Natura, osobowość i charakter człowieka*, wydane dopiero kilka lat temu, w suwerennej Polsce; opracowanie tzw. „charakterologii” Stefana Szumana, które pół wieku czekało na druk. Pół wieku, bo dzieło to Szuman zaczął pisać w czasie okupacji niemieckiej, składające się na nie części wykladał studentom tuż po II wojnie, dopóki nie został odsunięty od zajęć przez władze komunistyczne za poglądy niezależne od obowiązującej doktryny marksistowskiej. Szuman, co prawda, „szlifował” tekst wykładów kilka lat, lecz niezależność myśli zawartej w tychże wykładach nie mogłaby się przebić przez oficjalne poglądy doktryny marksistowskiej. Szuman opowiadał się bowiem za indywidualizmem w wychowaniu, przeciwstawiając się kolektywistycznym postulatami. Sytuuje się wyraźnie w nurcie antymarksistowskim, ale zarazem jest przeciwnikiem liberalizmu.

Zagadka bytu, zagadka istnienia człowieka dogłębnie frapowała Szumana. Tę dziedzinę rozważań naukowych nazywał „charakterologią”. Nauka ta – jak pisał –

„wiąże się z etyką, filozofią, religią i estetyką”³.

To, co Szuman nazywał „charakterologią”, a co mieści się w zakresie szeroko rozumianej pedagogiki podbudowanej psychologią, *de facto* jest próbą budowania systemu personalistycznego. Wątki personalistycznego myślenia Szumana odnosiły się nie tylko do psychologii, pedagogiki, ale i estetyki, etyki, aksjologii i antropologii.

Jego świecka koncepcja pedagogiki aksjologicznej oparta jest na dwóch filarach kulturowych: (1) neoplatonizmie i (2) personalizmie chrześcijańskim. Profesor bezwzględnie opierał pedagogikę na aksjologii, gdy mówił o fundamentalnych kategoriach takich, jak Dobro, Prawda, Piękno i Miłość. Do transcendentalistów i wartości najwyższych bezustannie odwoływał się w toku swych rozważań psychologiczno-pedagogicznych. Pisał o wyższości postawy „być” nad „mieć”, używał z szacunkiem terminologii „osoba”, „dusza”, „duch”, „wartości duchowe”, „wolność”, „godność”, „ideał”, „wartość”, „sumienie”, „tajemnica”, „sens”, „cierpienie”, „modlitwa”, „rozwój duchowy”, „mądrość”, „świętość” oraz inne. To repertuar pojęć, którymi tak często posługiwali się personaliści. Szuman poświęcił jeden z rozdziałów tematowi wyrastania człowieka ponad przyrodę. Inne rozdziały – sumieniu i jaźni moralnej, cnotliwości i niecnotom charakteru. Rozdział pt. *Charakterologia praktyczna* to po prostu... pedagogika.

Określił się jednoznacznie jako zwolennik szczególnie rozumianego personalizmu⁴, który utożsamiał z antropologią filozoficzną⁵, bowiem pisał:

„Kierunek nauki dążący do poznania istoty osobowości ludzkiej, a także indywidualnych cech poszczególnych osobowości i charakterów można by również nazwać personalizmem albo antropologią filozoficzną”.

Osoba

Skupić się należy na centralnym zagadnieniu, którym jest fenomen osoby w aksjologicznej pedagogice Stefana Szumana. Osoba jest fundamentem wychowania. Bycie osobą obdarzoną wolnością i godnością jest – w ujęciu S. Szumana – warunkiem twórczości, warunkiem kształtowania talentu w człowieku, warunkiem kształtowania poczucia wartości, wedle których osoba będzie postępować w przyszłości.

³ Szuman Stefan, op. cit., ibidem, s. 11.

⁴ Ibidem, s. 14.

⁵ Ibidem, s. 13-14.

„Każdy człowiek posiada charakterystyczny dla niego stopień niezależności i samodzielności osobotwórczej w różnych dziedzinach swojej egzystencji”⁶ –

napisał Stefan Szuman, akcentując wolność kształtowania osoby. W tzw. „czasach pogardy” dla człowieka zwracał on uwagę na związki między pojęciami „wolność”, „godność”, „osoba”, „twórczość” i „charakter człowieka”. Pojęcia te wpisywał w kontekst sfery wartości.

Co to jest osoba w ujęciu Stefana Szumana? Pojęcie to definiuje on następująco:

„Osoba. Znaczenie terminu »osoba« nie jest dokładnie ustalone. Nazywamy tak potocznie istoty ludzkie, będące odrębnymi indywidualnościami i posiadające określone cechy fizyczne i psychiczne. (...) Łacińskim odpowiednikiem pojęcia »osoba« jest termin »persona«. Stąd polski przymiotnik ‘personalny’ lub osobisty, którym posługujemy się dla określenia przynależności danej cechy do danej jednostki ludzkiej”⁷.

Można jednak z pewnością mówić o głębszym rozumieniu terminu „osoba” u Szumana, który pisał m.in.:

„Jaźń jest świadomością własnej osoby, czyli samoświadomości (...)”⁸.

Osoba jest – w jego koncepcji – całokształtem indywidualnym, obdarzonym jaźnią, czyli samoświadomością. Szuman pisał też o „psychicznej osobie”, czyli fizjognomii duchowej, „myślącym, czującym i działającym jestestwie”.

Charakter człowieka Szuman fundował na osobowości, zaś osobowość zakorzenił w osobie⁹. Gdyby narysować trójkąt równoboczny (piramidę) i podzielić go na poziome trzy pasy, to najniższy (najszerszy) pas u podstawy to natura człowieka, wyżej (pas środkowy, węższy) to osobowość, a najwyżej (u szczytu trójkąta) to charakter, czyli szczyt osiągnięcia kształtowania się człowieka. Szuman to najwyższe osiągnięcie życiowe, które łączył ze szczęściem, uznawał za wynik samokształcenia wedle wartości. Osoba jest w modelu wyżej przedstawionym całym tym trójkątem. **Osoba składa się bowiem z natury, osobowości i charakteru.** Szuman osobowość opierał na osobie. Pisał m.in.

„(...) kształtowanie się osobowości polega na formowaniu przez nią własnej rzeczywistości wewnętrznej (własnej osoby) poprzez swe życie i czyny”¹⁰.

W innym miejscu określał cele wychowania:

„W rezultacie istnieją dwa cele indywidualnego istnienia człowieka: stać się osobowością i stać się charakterem”¹¹.

Nietrudno się domyślić, że charakter stawiał ponad osobowością i wiązał go z cnotą, szerzej – z domeną etyki, zaś (niżej usadowioną w modelu) osobowość wiązał z psychiką, duchem, domeną psychologii. Natomiast (najniżej z nich umieszczoną, ale za to będącą podstawą tych dwóch: osobowości i charakteru) naturę człowieka łączył z ciałem, dziedzictwem materii, czyli domeną genetyki, tj. predyspozycjami dziedzicznymi, „osobą cielesną” (jak się wyrażał).

Indywidualizm personalistyczny Szumana jest skomplikowanym systemem. Łączy on elementy różnych dziedzin, co wiązało się zapewne z wszechstronną erudycją profesora badającego problemy ponad podziałami formalnymi. Poszczególne dyscypliny (religia,

⁶ Ibidem, s. 96.

⁷ Ibidem, s. 15.

⁸ Ibidem s. 18.

⁹ Ibidem s. 19.

¹⁰ Ibidem, s. 91.

¹¹ Ibidem, s. 235.

filozofia, psychologia) układały się w systemie Szumanowskim w spójne *continuum* i wzajemnie się dookreślały. Szuman łączył je w jedno i nazywał wprost personalizmem.

Aksjologia personalistyczna

Trudno byłoby jednoznacznie określić, na czym polega **personalizm aksjologiczny** czy też **aksjologia personalistyczna** Stefana Szumana. Nazwy te stosować można w zależności od akcentu, jaki chce się położyć. Z pewnością Szuman dążył do wyodrębnienia własnego stanowiska na tle innych myślicieli. I to mu się udało.

Używał do określenia celów i zasad wychowania (kształtowania się) człowieka pojęć stosowanych w personalizmie, a nadto pojęć fenomenologii (Edmunda Husserla) i egzystencjalizmu chrześcijańskiego (Karla Jaspersa). Sięgał do idei pedagogicznych Nowego Wychowania (Édouarda Claparède'a, Johna Deweya). Czerpał z wychowania przez sztukę (Herberta Read'a).

Warunkiem twórczości dziecka jest jego wolność, a warunkiem wolności – osoba. Międzywojenne badania nad sztuką dziecka skierowały zapewne uwagę Szumana, jako teoretyka wychowania, ku fundamentowi filozofii chrześcijańskiej – ku osobie. Pedagodzy (w tym Szuman) odkryli, że człowiek może się twórczo rozwijać przez (własną lub cudzą) sztukę tylko wtedy, gdy jest osobą wolną wewnątrz.

Personalizm był także na tyle silnym bodźcem do powstania wychowania estetycznego (czyli wychowania przez sztukę), że można mówić o kontynuacji szczegółowej personalizmu Szumana w jego książce *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Szczegółowe wątki mówiące o tym, co osoba może uczynić z własną wolnością poprzez sztukę i dzięki sztuce – są istotą estetycznego kształtowania człowieka. Szuman bowiem uważał, że

„świat jest dla człowieka widowiskiem, smakiem i przeżyciem. Jako widowisko wzruszające i emocjonujące, świat ma dla człowieka wartość estetyczną. Doznając takich przeżyć, nawiązuje człowiek nowy, nie znany zwierzętom[,] kontakt z rzeczywistością, stosunek szczególnie bliski i w pewien sposób podobny do kontaktu miłosnego. Postawa estetyczna jest swoiście ludzką formą widzenia świata. Równie silnie wiąże się człowiek z rzeczywistością tylko poprzez miłość do ludzi najgłębiej i najprawdziwiej kochanych, do własnego kraju, do całej ludzkości, do Boga”¹².

Szerzej ujmując, zatem, cała twórczość Szumana poświęcona wychowaniu estetycznemu jest przedłużeniem, kontynuacją, szczegółową eksplikacją jego „charakterologii”, jego aksjologii pedagogicznej, pokazaniem, jak można kształtować, współkształtować osobę drugiego człowieka i jak on sam – w odpowiedzi na wartości płynące ze sztuki – może kształtować samego siebie poprzez wolną twórczość artystyczną. Szuman z autopsji znał wartość twórczości, gdyż był malarzem i poetą, a nadto muzykiem.

Pedagogika aksjologiczna, obejmująca wychowanie estetyczne, pedagogikę kultury, wychowanie do wartości moralnych i artystycznych, zakorzeniona jest w personalizmie, jako fundamencie wychowania. Tak pojmował to Szuman. Tenże profesor w swojej koncepcji wychowania do wartości, bo tym w istocie jest pedagogika aksjologiczna, wyraźnie nawiązywał do wątków neoplatonickich w chrześcijaństwie. Sądzić można, że bliższy był mu św. Augustyn z Hippony, niż św. Tomasz z Akwinu. Szuman akcentuje indywidualizm przeżycia tajemnicy istnienia. Przy czym, rzecz jasna,

„Z tajemnicą bytu zmagają się nie tylko każdy człowiek indywidualnie, ale przychodzą mu w tym zmaganiu z pomocą inni; człowiek dobry, silny i uduchowiony staje się wzorem, otuchą i opoką dla ludzi od niego słabszych”¹³.

¹² Ibidem. s. 30.

¹³ Ibidem, s. 12.

Sposób myślenia Szumana można porównać do rozmyślań Blaise'a Pascala, który w pięknej literacko formie przekazywał wnioski z myśli, jakie go nawiedzały. Potoczność i szerokość strumienia myśli Szumana nie jest na pewno w realistycznym stylu scholastyka z Akwinu, lecz pełna jest obrazów, intuicji i tryska energią wewnętrzną, rodzajem olśnienia, jak u św. Augustyna. Indywidualizm Augustyński, fundowany przecież na neoplatonizmie (Platon, Plotyn) tkwi – jak można sądzić – u źródeł myśli Szumana w sensie ogólnej formacji naukowej. Szuman, bowiem, uznawał istnienie idei (wartości), uznawał transcendentalia. Zaś jego koncepcja strumieniowości świadomości (podobna jak u Williama Jamesa) mieści się w szeroko rozumianym nurcie emanacyjnym. Emanacjonizm wypływania jednych wartości z drugich, jednych jakości psychicznych z innych, jest dostrzegalny u Stefana Szumana dość wyraźnie. Porządek duchowy stawiał on ponad porządkiem materii. Szuman mówił o hierarchiczności ułożenia w osobie charakteru, osobowości i natury. Owa strumieniowość czy też hierarchiczność stylu myślenia Szumana warta jest odnotowania, bowiem między naturą, osobowością a charakterem człowieka (osoby) zachodzą podobnego typu relacje, jak przy emanacji: z natury wypływa osobowość, z osobowości – charakter, przy czym w całości tworzą one jedną tj. osobę. Osoba nie istnieje bez tych trzech wpływających wzajemnie z siebie jakości.

Znać też u Szumana rozliczne inne wpływy, tu dla przykładu wymienić można Cypriana Norwida – w podkreślaniu roli miłości w kształtowaniu człowieka¹⁴. Może ten nurt sięga głębiej – do św. Pawła? Antyhedonizm¹⁵ i antyrelatywizm Szumana są jednoznaczne. To one właśnie w pedagogice aksjologicznej stawiają go na równi z innymi, wybitnymi myślicielami katolickimi. Szuman był wszechstronnie wykształcony, co dawało mu przewagę nad nimi, a nadto miał on dystans osobisty w stosunku do religii, co pozwalało mu na obiektywizm i indywidualizm przemyśleń inspirowanych chrześcijaństwem. Szuman był niezależny od doktryny i na tym polega jego znaczenie w XX wieku w pedagogice. Pokazał on wartości chrześcijańskie w zwierciadle niejako świeckim i możliwym do przyjęcia przez nie-chrześcijań, co stawia go we roli predestynowanej do inkulturacji ewangelicznej osób niewierzących, inteligencji szukającej odpowiedzi na pytania o sens i cel życia, wreszcie o to, kim jest człowiek. Szuman jest niezależny w myśleniu, nie podporządkowany hierarchii kościelnej, a jednak wybiera „osobę”, jako fundament dialogu z drugim człowiekiem, tj. „osobę”, którą można kształtować w duchu wartości płynących z transcendencji, lecz nie nazywanych w kategoriach religijnych, ale naukowych, świeckich.

Znaczenie Szumana będzie rosło wraz z odkrywaniem przez kolejne pokolenia pedagogów jego oryginalnej myśli aksjologicznej w duchu personalizmu świeckiego, naukowego, solidnie opartego na psychologii. Personalizm aksjologiczny, wszechstronnie podbudowany teoretycznie argumentami z wielu dziedzin nauki i filozofii, jest możliwym punktem wyjścia dla obecnej pedagogiki; jest mocnym punktem oparcia przeciwko liberalizmowi antypedagogiki i postmodernizmowi, przeciwko materializmowi i konsumpcjonizmowi pod wszelkimi postaciami. Szuman jest uniwersalny i trudny do obalenia, ponieważ trzyma się faktów i logicznie wnioskuje, a jego pedagogika jest spójna wewnątrz. Oparta jest np. na psychologii rozwojowej a podbudowana wnioskowaniem czerpiącym z tradycji dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa i neoplatonizmu. Psychologia humanistyczna, to nurt, w który można zaklasyfikować z kolei podbudowę psychologiczną rozważań o osobie u Szumana.

Profesor pisał o osobie i czynie, zanim jeszcze Karol Wojtyła powiązał ze sobą te dwie kategorie. Przez „czyn” Szuman rozumiał 5 rodzajów kategorii: (1) czyn praktyczny, (2) czyn

¹⁴ Ibidem, s. 234.

¹⁵ Ibidem, s. 31.

poznania, (3) czyn przeżycia, (4) czyn w stosunku do samego siebie, (5) czyn, jako narkotyk (czynu)¹⁶. Profesor dostrzegał związek czynu z osobą.

Zaskakujące jest to u człowieka świeckiego, że najwyższą wartość w kształtowaniu się osoby człowieka widzi w *sacrum*. Celem najwyższym pedagogiki jest wedle niego – świętość¹⁷.

Celem wychowania jest dialog, który przygotowuje do samowychowania. Pisał bowiem Szuman:

„Środowisko i wychowanie przygotowują[,] więc[,] tylko grunt pod właściwą autokreację osobowości, czyli kształtowanie własnej indywidualności według własnego planu i zamiaru”¹⁸

oraz dalej:

„Racjonalne wychowanie dąży do tego, by od małości wykształcić w dziecku jak najwięcej społecznie wartościowych, charakterologicznie cennych przyzwyczajęń. Wszelka nauka posłuszeństwa wobec drugich jest przygotowaniem do posłuszeństwa wobec siebie i wobec nakazu moralnego”¹⁹.

Z drugiej strony, poza ćwiczeniem dyscypliny wewnętrznej Szuman mówi o tym, że

„Racjonalne wychowanie może[,] więc[,] tylko działać w kierunku nauczania nas życia w zgodzie z wrodzonym typem naszego usposobienia. Może ono nauczyć nas, jak wyzyskać nasze psychiczne możliwości – między innymi te, jakie dają dominujące w nas nastroje uczuciowe”²⁰.

Reasumując, należy podkreślić, że pedagogika polska na rozdrożu, po okresie komunizmu powinna sięgnąć na pewno do wypracowanej już koncepcji Stefana Szumana, aby móc wzbogacić się o wiedzę praktyczną i wskazówki teoretyczne dla pożytku wychowania przyszłych pokoleń. Warto skorzystać z wniosków, z przemyśleń i badań wszechstronnego polskiego uczonego, który niesłusznie został zapomniany, skoro jego dorobek naukowy nie stracił w znakomitej większości na swojej aktualności.

Abstract (Summary) in Polish / Abstrakt (Streszczenie) po polsku:

Autor artykułu koncentruje się na problematyce personalizmu w koncepcji charakterologicznej (etycznej, aksjologicznej) Stefana Szumana (1889-1972), polskiego pedagoga, psychologa, filozofa i lekarza. Tekst dotyczy wybranych motywów personalistycznych z książki Stefana Szumana pt. *Natura, osobowość i charakter człowieka*, napisanej przez niego po polsku w okresie II wojny światowej, a wydanej w 1995 r. po jego śmierci. Książka ta nie mogła być wydana w Polsce pod okupacją sowiecką do lat 90. XX wieku. Dopiero po upadku komunizmu w Polsce książkę wydali Jezuici. Autor omawia kwestię osoby, natury, osobowości i charakteru człowieka według Szumana. Autor cytuje fragmenty i analizuje ogólnie m.in. motywy chrześcijańskie. Szuman pisał, że najważniejszą wartością człowieka jest świętość.

Key words in Polish / Słowa kluczowe po polsku:

¹⁶ Ibidem, s. 32.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, s. 96 i 234.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 61-62.

filozofia, historia, kulturoznawstwo, pedagogika, Szuman Stefan (1889-1972), personalizm, teoria wychowania, pedagogika aksjologiczna, wartości, osoba, wychowanie, historia myśli pedagogicznej, pedagogika polska, antropologia pedagogiczna, filozofia wychowania, dialog w wychowaniu, natura, osobowość, charakter, człowiek, chrześcijaństwo, Platon (427-347), Plotyn (204-269), św. Augustyn z Hippony (354-430), św. Tomasz z Akwinu (1225-1274), Blaise Pascal (1623-1662), William James (1842-1910), Edmund Husserl (1859-1938), John Dewey (1859-1952), Édouard Claparède (1873-1940), Jacques Maritain (1882-1973), Karl Jaspers (1883-1969), Gabriel Marcel (1889-1973), Herbert Read (1893-1968), Emmanuel Mounier (1905-1950), Karol Wojtyła (1920-2005), Jan Paweł II (1920-2005), Grażyna Czyżewicz (1923-2015), Jezuici,

Title in English / Tytuł po angielsku:

Stefan Szuman's Personalistic Themes of Axiological Pedagogy

Abstract (Summary) in English / Abstrakt (Streszczenie) po angielsku:

The author of the paper focusses on the problem of personalism in characterological (ethical, axiological) conception by Stefan Szuman (1889-1972), Polish pedagogue, psychologist, philosopher and physician. The text concerns the selected personalistic motives taken from Stefan Szuman's book entitled *Natura, osobowosc i charakter człowieka* [*Nature, Personality and Character of a Man*], written by him in Polish, in the Word War II period, and published in 1995 after his death. The book could not be published in Poland under the Soviet occupation until the nineties of the 20. Century. When communism collapsed in Poland, the book was published by Jesuits. The author discusses questions of person, nature, personality and character of a man, according Szuman. The author quotes some fragments and he analyses generally e.g. Christian motives. Szuman wrote, that sanctity is the most important value of a man.

Key words in English / Słowa kluczowe po angielsku:

Philosophy, History, Cultural studies, Pedagogy, Szuman Stefan (1889-1972), personalism, educational theory, axiological pedagogy, value, person, education, history of educational idea, Polish pedagogy, pedagogical anthropology, philosophy of education, dialogue in education, nature, personality, character, man, Christianity, Plato (427-347), Plotinus (204-269), St. Augustine of Hippo (354-430), St. Thomas Aquinas (1225-1274), Blaise Pascal (1623-1662), William James (1842-1910), Edmund Husserl (1859-1938), John Dewey (1859-1952), Édouard Claparède (1873-1940), Jacques Maritain (1882-1973), Karl Jaspers (1883-1969), Gabriel Marcel (1889-1973), Herbert Read (1893-1968), Emmanuel Mounier (1905-1950), Carol Wojtyła (1920-2005), John Paul II (1920-2005), Grażyna Czyżewicz (1923-2015), Jesuits,

Bibliografia / Bibliography:

Archiwalia/Archival sources:

Czyżewicz Grażyna, List do Marka Mariusza Tytko, Warszawa, sierpień 1997 r., k. 2, rkps [w zbiorach autora artykułu].

Publikacja/Publication:

Szuman Stefan, *Natura, osobowość i charakter człowieka*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy – Księży Jezuitów, Kraków 1995, ss. 249.

Źródło: Marek Mariusz Tytko, *Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne*, [w:] *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*, pod red. Franciszka Adamskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 263-268.

Uwaga: Postprint autorski z poprawionymi adresami bibliograficznymi, interpunkcją oraz pisownią imion i nazwisk w tekście, nadto z dodanymi abstraktami i słowami kluczami.